

Радоман Јовановић

ВОЈНО-ПОЛИТИЧКА САРАДЊА ЦРНЕ ГОРЕ И СРБИЈЕ У ТОКУ ЦРНОГОРСКО-ТУРСКОГ РАТА 1876—1878.

Сви националноослободилачки планови балканских народа под турском влашћу у XIX вијеку рачунали су да ће Србија и Црна Гора одиграти једну од одлучујућих улога у ослободилачким ратовима против Турске. Тим прије што је ослободилачки покрет био доста неорганизован и недовољно спреман да покрене и поведе у оружану борбу народе у турским покрајинама. Највише се, дакле, рачунало на војнополитичку снагу Црне Горе и Србије, с обзиром на то да су, у датом моменту, биле знатно јаче од свих тајних дружина за дизање устанака.

Припремајући се за рат са Турском Црна Гора и Србија су водиле дуге преговоре о сарадњи, која је прецизирана тајним политичким уговором и војном конвенцијом од 15. јуна 1876.

По уговору Србије и Црне Горе, рат против Турске је требало почети десет дана по ратификацији уговора. Но, Јован Ристић је хтио да, прије но што до рата дође, исцрпи сва дипломатска средства. Он се није могао ослободити старе идеје — да Босну од Турске добије мирним путем. Тако је прије него што је добила извјештај о ратификовању уговора са Црном Гором, српска влада одлучила да Србија и Црна Гора преко нарочитих посланика затраже од Турске да њихова војска уђе у Босну и Херцеговину ради „увођења реда“, с тим што би оне остале под суверенитетом султана.¹ Српска влада је очекивала да ће и Црна Гора пристати на такав потез.² Црногорски књаз је категорички одбио да прихвати овакву дипломатску акцију, јер, Црној Гори, земљи која је себе сматрала независном, није одговарало да прими Херцеговину под суверенитетом султана, па је предложила да се рат објави на начин који би више од-

¹ *Записи Јеврема Грујића*, књ. III, Београд 1923, 173—174; В. Чубриловић, *Босански устанак 1875—1878*, Београд 1930, 204.

² Ј. Ристић — И. Пламенцу, 4/16. VI 1876, *Записи V* (1929), 360.

говарао традиционалним особинама, части и војничком угледу Црне Горе.³ Отпор црногорског књаза имао је одређеног ефекта код београдске владе, па је она, дијелом због тог противљења, одустала од намјере да пошаље специјалног изасланика у Цариград. Као вичан дипломата Јован Ристић је ипак настојао да дипломатским резонима наткрили црногорску витешку упорност, па је предложио црногорском књазу да се 26. јуна 1876. (када је, по уговору, требало објавити рат Турској) телеграфски затражи од Порте да црногорска војска уђе у Херцеговину а српска у Босну ради њиховог умирења и присаједињења Црној Гори и Србији, разумије се, под суверенитетом султана.⁴ Био би то, по Ристићевом мишљењу, врло погодан потез, који би послужио као дипломатски предтекст за објаву рата.⁵ Ови покушаји српске владе да се дипломатским путем постигне оно за шта је требало војнички се ангажовати изазвали су на Цетињу сумње у искреност српске владе и књаза да ће заратити против Турске. Још једанпут су се на Цетињу сјетили 1862. године, српске неангажованости у црногорско-турском рату. На Цетињу се мислило да Србија жели да избјегне рат и да Црну Гору остави да се сама бори против Турске. Да би се из те ситуације некако изашло, црногорска влада је предложила да уговорне стране саме изаберу начин објаве рата.⁶

Пошто је дознала да је дипломатским путем немогуће добити Босну, српска влада је одустала од намјере да то тражи од Порте.⁷

Књаз Никола се стално интересовао када ће Србија објавити рат и желио је да то Србија и Црна Гора учине истовремено.⁸ Бојазан да би Србија могла одустати од рата наводила је књаза Николу да избјегава да га први објави Турској.⁹ Разлика у гледиштима о начину ступања у рат и у одлучности осјетила се и у ратним прокламацијама књаза Николе и књаза Милана. Док је прокламација црногорског књаза била врло ратоборна, она књаза Милана била је знатно мирнија. Несигуран у одлучност српског књаза да објави рат, црногорски књаз је одлагао да своју ратну прокламацију објави прије но што дознаде да је то урадио књаз Милан. Пошто је сазнао да је књаз Милан 30. јуна 1876. објавио рат Турској, књаз Никола је, два дана кас-

³ Исто.

⁴ *Записи Ј. Грујића*, III, 176—177; Ј. Ристић — И. Пламенцу 6/18. VI 1876, *Записи V* (1929), 361.

⁵ Јонин — Горчакову, 27. VI/9. VII 1876, *Освобождение Болгарии от турецкого ига*, том I, Москва 1961, 264.

⁶ Црногорска влада — Ј. Ристићу, 6/18. VI 1876, *Записи V* (1929), 361.

⁷ В. Чубриловић, нав. дјело, 204.

⁸ *Записи V* (1929), 361—363.

⁹ Архив Црне Горе, Министарство иностраних дјела, ф. 1, бр. 18, књаз Никола — Петру Вукотићу, јуна 1876.

није, обнародовао своју ратну прокламацију, датирану на Видовдан 27. јуна 1876.¹⁰

По српском ратном плану операцију српске војске према Сјеници, тј. у правцу Црне Горе, требало је да изводи Ибарска војска под командом генерала Заха. Дјејства Ибарске војске била су врло удаљена од главног ратишта у долини Мораве, па је требало да имају више политички него војни значај. Нарочито је било важно да ова војска продре у Санџак и споји се са црногорском војском, јер би тако Босна и Херцеговина биле одсјечене од осталог дијела Турског Царства.¹¹

Црногорски ратни план је предвиђао офанзивне операције и према Херцеговини и према Србији, али је већ у почетку рата био измијењен. Одустало се од офанзивних операција према Санџаку, јер Црна Гора није имала довољно војске за офанзивна дјејства на више фронтова.¹² Тако, ратни план Црне Горе није као обавезан задатак поставио спајање српске и црногорске војске. Српска Ибарска војска је већ у почетку рата претрпјела пораз, па се показало да није у стању да продре дубље у турску територију, а црногорска војска није предузимала дјејства у том правцу, па ће идеја о спајању српске и црногорске војске у Санџаку остати неостварена. Србија је војнички била неспремна, одушевљење је било главна снага са којом се улазило у рат. Српска војска је почела да трпи поразе на свим фронтovima. Рат је за Црну Гору почео много срећније, она је извојевала важне побједе, које су имале крупан морално-политички ефекат, иако са војног гледишта нијесу имале великог значаја за заједничко ратовање савезничких држава.

Заједничке операције и директнију сарадњу српске и црногорске војске било је тешко и успоставити. Непосредан контакт био је тешко изводљив јер је требало ослободити Санџак, а црногорска војска није била вична освајању градова. Главно је било то што је црногорски књаз сматрао Санџак за сасвим споредан правац црногорских операција, па се није ни знало колико је одлучан да се тамо више ангажује.¹³ За њега је Херцеговина била најповољније ратиште, за које су се Црногорци поодавно припремали бројним четовањима и помоћима тамошњим устаницима и били увјерени да ће тамо, уз помоћ устаника, много лакше остварити своје планове него у Санџаку, гдје значјнијег ослободилачког покрета није било.¹⁴ Поред по-

¹⁰ Историјски институт у Титограду (ИИТ), Мемоари Сима Поповића, књ. II, 199.

¹¹ С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, Београд 1934, 34—35.

¹² Гавро Вуковић, *Херцеговачки и васојевићки устанак 1875—1876. г.*, Сарајево 1925, 216.

¹³ Ј. Ристић — Црногорској влади 22. VI/4. VII 1876, *Записи V* (1929), 364.

¹⁴ ИИТ, Мемоари Сима Поповића, II, 171—180; С. Гопчевић, *Црногорско-турски рат 1876—1878*, Београд 1963, 45—50.

литичких циљева који су императивно захтијевали од Црне Горе да се првенствено ангажује у Херцеговини, то је изискивало и стање створено размахом устанка у овом крају, који је био врло важан фактор успјешних акција црногорске војске, па је овакав ратни план Црне Горе био и природан.

С обзиром на ратничке врлине и борбено искуство Црногораца, у њих су полагане велике наде. Мислило се да би спајање црногорске и српске војске имало велики ефекат, и политички, и војни, и морални. Прије свега, један такав успјех окријепио би пољуљани дух у српској војсци. Затим, сусретом војски Босна и Херцеговина биле би отцијепљене од осталог дијела Турског Царства. Неке новине су чак објавиле да је Добровољачки кор Ибарске војске, под командом архимандрита Нићифора Дучића, у стању да успостави борбени додир са црногорском војском, ако би она кренула према Новој Вароши.¹⁵

Војном конвенцијом била је предвиђена и граница командовања, која се, формално гледано, није смјела прећи.

Тако је војна сарадња црногорске и српске војске сведена на то што је црногорска и устаничка војска држала знатне турске снаге, које би, да је било другачије, могле поћи на главно ратиште — на српско-турски фронт. Српска Врховна команда сматрала је то врло значајним, па је молила књаза Николу да не дозволи турским трупам да се пребаце на фронт према Србији. При томе је протумачила да одредбе Војне конвенције о граници командовања не важе када наступи потреба за помоћ једне војске другој.¹⁶ Српска Врховна команда је нарочито хтјела да војвода Миљан Вуков усмјери своје акције према Србији да би подигао народ на устанак и омогућио сусрет српске и црногорске војске. Тога ради српској Ибарској војсци наређено је да појача дјејства.¹⁷ Предвиђало се да српска и црногорска војска једновремено отпочну дјејства у правцу Сјенице.¹⁸ У ратном одушевљењу, које је било карактеристично за почетак рата, много се очекивало од ефекта што би га произвело спајање српске и црногорске војске. Пошто књаз Никола није хтио да пошаље јаче снаге у Санџак, да не би ослабио фронт у Херцеговини, у Србији је критикована концепција црногорског ратног плана.¹⁹

Пошто је српска Ибарска војска неколико пута била тучена, очекивала је помоћ од Црногораца, али их књаз Никола ни

¹⁵ Голосъ, Петербургъ, бр. 189, 10/22. VII 1876.

¹⁶ *Записи Ј. Грујића*, III, 187; Преписка између црногорске и српске владе, *Записи V* (1929), 364—365.

¹⁷ Д. Вуксан, „*Летећи црногорски кор*“ у Србији 1876, *Записи XIII* (1935), 1.

¹⁸ Исто, 11.

¹⁹ Архив спољне политике Русије — Москва (у даљем тексту — АВПР), Главни архив (ГА), V-A2, д. 268, 1. 247, Карцов — Горчакову, 14. X 1876, бр. 76.

тада није хтио упутити према Сјеници, наводећи као разлог да последије Вучјег дола треба да извојује још једну побједу и учврсти фронт према Херцеговини. Тек последије тога могло је доћи у обзир отварање нових фронтава.²⁰

Када је турска војска почела прелазити српску границу, Јован Ристић је тражио од књаза Николе да пошаље 5.000 Црногораца према Сјеници. И поред настојања Јована Белимарковића да га приволи на то, књаз није хтио испунити молбу.²¹ Последије пораза српске војске, у Црној Гори је напуштена свака идеја о операцијама према граници Србије. Ако је од такве идеје ишта и остало, била је то само њена политичка нота, јер би у тренутку пораза српске војске изгледало да Црногорци воде операције за спашавање Србије, а то би могло имати крупан политички одјек.

Повратак књаза Николе из Херцеговине у Бјелопавлиће, почетком августа 1876. тумачен је као његова намјера да се ангажује на јужном фронту, па тек ако тамо извојује још једну побједу и њоме учврсти црногорске позиције према Албанији, да на челу своје војске пође према Србији.²²

У Бјелопавлићима је књаз добио депешу српске владе којом га обавјештава да јој неке силе предлажу посредовање ради склапања примирја. Тада је књаз Никола понудио десет батаљона које би упутио према Сјеници, ако би таква акција побољшала положај Србије. Истовремено је књаз пристајао на примирје, с тим да оно важи и за Црну Гору.²³ Како исход битака око Ниша и Алексинца није био повољан за њу, Србија је морала прихватити примирје, па је слање црногорске војске у Санџак постало непотребно. Тако је понуда књаза Николе да пошаље црногорски одред према Србији дошла доста касно. Чак и да је предузета ова операција, не би имала већег ефекта. Организација, а нарочито снабдијевање, нијесу омогућавали црногорској војсци да се много удаљава од Црне Горе, нарочито не тамо гдје се није могла ослонити на јак устанички покрет.

За слање црногорског одреда према Сјеници упорно се залагао руски конзул Јонин, док се аустријски војни изасланик томе енергично противио.²⁴

²⁰ С. Игњић, *Ужички крај у време босанско-херцеговачког устанка и српско-турског рата (1875—1878)*, Војноисторијски гласник 4, 1962, 84—91; Г. Вуковић, *Рат 1876. Црне Горе са Турском*, Цетиње, 1929, 21; В. Петровић — Ј. Ристићу, 10/22. VII 1876, Записи XV (1936), 237. 1876.

²¹ АДСИП, ц/4, Белимарковић — Ј. Ристићу, 27. VII и 29. VII/10. VIII

²² Г. Вуковић, *Рат Црне Горе са Турском*, 21.

²³ Г. Вуковић, *Рат Црне Горе са Турском*, 30; Ј. Ристић — С. Радоњићу, 5/17. VIII 1876, Записи V (1929), 366.

²⁴ В. Ђорђевић, *Црна Гора и Аустрија 1814—1894*, Београд 1924, 396.

Ни српска војска није била у стању да дубље продре у Сандак. Књаз Никола је тражио од српске владе да се брине о издржавању црногорског одреда и да га ојача артиљеријом. Када су већ преговори о примирју између Србије и Турске били далеко одмакли, црногорски књаз је понудио да према Сјеници пошаље петнаест батаљона. У том моменту ступило је на снагу примирје, па је слање црногорске војске престало бити актуелним.²⁵

*

Војну сарадњу Србије и Црне Горе у току рата требало је да организују специјални војни изасланици упућени у врховне команде савезничких држава. У Црну Гору је био упућен бивши војни министар Јован Белимарковић, а у Србију сенатор Машо Врбица.²⁶

Иако окружен пажњом Црногораца, Белимарковић је био осуђен на нерад, јер му књаз Никола није желио дати команду над Црногорцима. Њега су позивали на савјетовања уочи битака, али су слабо слушали његове препоруке. Белимарковић није могао остварити своју „савјетничку“ улогу у Врховној команди црногорске војске, јер је књаз Никола желио да он само статира и да се ни у што не мијеша.²⁷ Штавише скоро сва преписка између црногорске и српске владе вођена је без посредовања Белимарковића, па се он још више пасивизирао²⁸ и био принуђен да се за извјесно вријеме склони у Котор и захтијева да буде повучен из Црне Горе.²⁹ То му је дозвољено тек када је Србија склопила примирје са Турском.³⁰

Положај црногорског представника при Врховној команди био је знатно другачији од оног који је имао Белимарковић, премда су они имали исту дужност. Црногорски представник био је одушевљено дочекан у Србији и пружене су му све могућности да оствари своје војне амбиције. Као познати „стручњак за побуне“, Врбица је одлучио да се ангажује на војном попришту, па је тога ради предложио књазу Милану организовање летећих чета које би узнемиравале турску војску и вршиле диверзантске акције. Круна његове дјелатности било је формирање тзв. „Летећег кора“ или, популарно назване, „Јата-

²⁵ *Записи Ј. Грујића*, III, 242; Г. Вуковић, *Рат Црне Горе са Турском*, 30.

²⁶ Ј. Ристић — С. Радоњићу, 16/28. VI 1876; С. Радоњић — Ј. Ристићу, 18/30. VI 1876, *Записи V (1929)*, 366.

²⁷ АДСИП, ц/4, Белимарковић — Ристићу, 25. IX/7. X 1876.

²⁸ Исто, Белимарковић — Ристићу, 25. IX/7. X 1876; Г. Вуковић, *Рат...*, 32—33.

²⁹ Исто, Белимарковић — Ристићу, 25. IX/7. X и 27. IX/9. X 1876.

³⁰ *Записи Ј. Грујића*, III, 246.

ганске легије“. Ова војна јединица формирана је доста тешко. Претпостављало се да ће у њу ући Црногорци који су се налазили у војним јединицама српске војске, Херцеговци и људи из Старе Србије, те да ће тако бити бројчано знатна. Но, разочарања су ускоро наступила. Војвода Врбица је једним одушевљено написаним прогласом позвао све који желе да се ставе под његову команду да дођу на Делиград, да би се од њих формирала посебна јединица. Мислило се да ова јединица имадне специјалне задатке који су се у основи сводили на герилске и диверзантске акције. Војвода Врбица је хтио да ову јединицу организује на принципу српских добровољних војних формација и да је попуни не само Црногорцима, већ и Србима из Херцеговине и Старе Србије. Да би то што прије постигао, обезбиједио је да српске цивилне власти помогну и олакшају долазак оних који се одазову његову позиву. Али, његова ишчекивања се нијесу испунила. Умјесто око 4.000 добровољаца, колико их је очекивао, Врбица их је окупио близу 600, већином из добровољачких батаљона Дринске и Ибарске војске.³¹

Црногорски добровољачки кор, у чијем саставу је било и нешто Србијанаца и Руса, као административног особља, био је типична добровољачка организација, са свим манама такве формације. Било је непослушности, самовоље, али и изразитог јунаштва. Ненавикнути на фронтални рат и организацију регуларне војске, Црногорци су се доста тешко сналазили у борбама на Морави код Боговишта.³² Пошто је војвода Врбица напустио непосредну команду над кором и предао је његовим командирима, ова јединица је почетком октобра 1876. додијељена пуковнику Андрејевићу. Њега су самовољни Црногорци слабо слушали па је Врбица као врховни командант морао поштрићи дисциплинске мјере. Акције црногорског кора нијесу имале веће војне важности, јер су се свеле на мање чарке и диверзантске акције. Осим тога, вођене су у вријеме преговарања о примирју, па нијесу могле поправити положај Србије. Оне су, прије свега, имале морални значај, јер су означавале солидарност Црни Горе са Србијом и њену жељу да својој савезници помогне у тешкој ситуацији. Неким својим акцијама кор је дијелом охрабривао деморалисане српске јединице. Послије склапања српско-турског примирја црногорски кор је пошао на логоровање у Смедерево а нешто касније је распуштен.³³

Војни представници при врховним командама црногорске и српске војске истовремено су вршили улогу и политичких и

³¹ Д. Вуксан „Летећи кор“, 70; М. Алимпић, *Живот и рад генерала Ранка Алимпића у вези са догађајима из новије српске историје*, Београд 1892, 602; С. Игњић, наведено дјело, 80.

³² АДСИП, ц/4, Черњајев — књазу Николи, 12/24. IX 1876; М. Врбица — књазу Николи, 12/24. IX 1876.

³³ Д. Вуксан, „Летећи кор“, 65—75.

дипломатских заступника, јер таквих специјалних изасланика није било. Но, они не само што нијесу успјели да организују већу војну сарадњу већ су и политичке послове врло мало обављали. Тако је њихова улога била доста пасивна. Ако пак нијесу обезбиједили тјешњу војно-политичку сарадњу, Белимарковић и Врбица нијесу погоршали односе између Србије и Црне Горе. У својим извјештајима нијесу много оптуживали владе и војне команде код којих су били делегирани, као што је то раније била редовна пракса, па тако нијесу подстицали нова подозрења, која су се у рату могла појавити. Они су дијелом обезбјеђивали да се војне акције Србије и Црне Горе изводе паралелно, када се већ није могло постићи да се изводе заједнички.

*

Док су вођене војне операције, није било знатнијих подозрења и несугласица, али када је рат прешао на дипломатско поприште, стара подозрења наново су се појавила. Била је то последица увријеженог неповјерења између двију влада а и двоумљења књаза Николе да ли да се чврсто држи савезничког уговора са Србијом или да се одлучи за користи које је, уз помоћ дипломатије, могао постићи за Црну Гору на основу њених успјеха. Придржавајући се савезништва са Црном Гором, српска влада ју је одмах обавијестила о посредовању за примерје и затражила њену сагласност да га прихвати. Црногорски књаз се плашио да Србија не закључи сепаратни мир, последије чега би се турска војска свим силама окренула против Црне Горе и, нормално, поразила је, па се сагласио са примирјем, које би се односило и на Црну Гору.³⁴

Иако је у принципу прихватио примирје, књаз Никола је одуговлачио да га и практично прихвати, па је, напосокон, одустао од њега. Сматрао је да је положај Црне Горе далеко бољи од онога у којем се нашла Србија те да би директним тражењем примирја постигао много више него ако би у томе посредовала поражена Србија. Поред тога, он је мислио да би у будућем миру уз подршку Русије и Аустрије могао постићи знатна територијална проширења. На његову одлуку да одустане од тражења примирја утицала је и формална страна — наиме, било је незгодно да Србија као вазална земља тражи примирје и за Црну Гору која је себе сматрала независном државом.³⁵

Намјеру књаза Николе да засебно тражи мир нарочито је подржавала Аустро-Угарска, да би тако Црну Гору одвојила од Србије. Ласкајући амбицијама црногорског књаза Монархија

³⁴ *Записи Ј. Грујића*, III, 208—209; Државни музеј на Цетињу, Ар-

хивско одјељење, Приновљени списи (ДМЦ, ПС), Јонин — Горчакову, 27. IX/9. X 1876.

³⁵ *Дневник Д. А. Милютина 1876—1877*, том II, Москва 1949, 67.

му је скретала пажњу да се не може ни замислити да независна Црна Гора тражи примирје посредством вазалне Србије.³⁶

Директни преговори о примирју између Црне Горе и Турске могли су за књажевину бити успјешни тек уз подршку неке од великих сила, првенствено Русије и Аустро-Угарске, па је књаз такву потпору одмах и затражио.³⁷ На тај начин је Србија престала да буде посредник између Црне Горе и Турске. У таквој ситуацији могло је доћи до неспоразума, које су и једна и друга влада настојале да избјегну. На измијењен начин тражења примирја српска влада је пристала, захтијевајући ипак да се из савезничких обзира паралелни преговори не воде на штету друге земље, да се одвијају на раније успостављеној заједничкој основи, с чим се и црногорска влада, са устезањем, сагласила.³⁸ Било је то из бојазни књаза Николе да ће српска влада прилагођавати црногорске захтјеве својим интересима и тако им нашкодити. Уз то књаз Никола се приклонио савјетима аустријског заступника барона Темела, који му је предочавао да ће, уз подршку Монархије, постићи знатно повољнији мир него ако га буде тражио уз посредство Србије. Била је то, у суштини зла намјера бечке владе да посвађа Црну Гору са Србијом варљивим обећањима о својој моћној заштити. Пошто такву намјеру није било сувише тешко уочити, руски конзул А. С. Јонин је утицао на црногорског књаза да одбије аустријске савјете и да се у потпуности споразумије са Србијом.³⁹ Русија је савјетовала књазу да одмах затражи, заједно са Србијом, примирје, јер би, последице пристанка српске владе на примирје, турске трупе биле пребачене на црногорску границу, а то би значило неминовну пропаст књажевине. Схватајући положај Црне Горе, књаз Никола се 30. августа 1876. обратио представницима Русије и Аустро-Угарске с молбом да посредују за склапање примирја. Пошто се Турска, особито према Србији, сматрала побједницом, није хтјела своје војничке успјехе да жртвује дипломатским обзирима и рачунима великих сила. Тиме је изазвала дипломатске заплете, знатна погађања и компликоване преговоре. Црногорски суверен је хтио да избјегне да преговоре води у Цариграду, јер је то сматрао незгодним за црногорско достојанство, па је предлагао Беч или, у крајњем случају, Котор. При томе је желио, да би се омогућила тјешња сарадња српских и црногорских преговарача, да и Србија води преговоре

³⁶ В. Ђорђевић, нав. дјело, 397; АДСИП, ц/4, Белимарковић — Ристићу, 20. VIII/1. IX 1876.

³⁷ ДМЦ, ПС, Јонин — Новикову, 14/26. и 15/27. VIII 1876; Јонин — Горчакову, 18/30. VIII 1876; Новиков — Јонину, 19/31. VIII 1876.

³⁸ Ј. Ристић — С. Радоњићу, 17/29. VIII 1876, Записи VI (1930), 43; С. Радоњић — Ј. Ристићу, 18/40. VIII 1876, Записи V (1930), 43—44.

³⁹ ДМЦ, ПС, Јонин — Горчакову, 27. IX/9. X и 1/13. X 1876.

у истом мјесту у којем и Црна Гора.⁴⁰ Но, Порта није прихватила црногорске и српске захтјеве за склапање простог примирја, већ је умјесто њега предлагала мир.⁴¹

Једна, доста непромишљена демонстрација, коју је организовао главнокомандујући српске војске генерал Черњајев, пријетила је захлађењем српско-црногорских односа па и растурањем њиховог савеза. Овај познати словенофил противио се склапању примирја, увјерен да је Србија још увијек у стању да продужава рат, све док не примора и званичну Русију да у њега ступи. Да би подигао морал у српској војсци и отклонио могућност примирја, Черњајев је са Моравско-тимочком војском 16. септембра 1876. прогласио књаза Милана за краља, доводећи га тако пред свршен чин. Књазу Милану је ова демонстрација била врло неугодна, тим више што је и српска влада то сматрала неумјесним потезом, а и велике силе су биле томе противне. Књаз је сматрао да „проглас“ краљевине само компликује ситуацију Србије.⁴²

С обзиром на предмет овог рада за нас је од нарочите важности како је „проглас“ краљевине у Србији прихваћен у Црној Гори. Црногорски представник у Србији Машо Врбица савјетовао је да се демонстрација на Делиграду не изводи. Када је о овоме јавио на Цетиње, препоручено му је да „проглас“ краљевине потпуно игнорише.⁴³

Иако у почетку није придавао већу важност „делиградској демонстрацији“, црногорски књаз, неповјерљив према српској влади, постепено почиње да вјерује да ће Србију и стварно признати за краљевину. Најприје је, знајући да званична Русија не стоји иза „прогласа“, мислио да је то безначајна епизода па се на српску владу љутио само због тога што га из формалних разлога савезништва није о томе обавијестила. Међутим, како је добијао све више извјештаја о одјеку делиградског догађаја, а подстицан од Темела, који је ову демонстрацију намјерно преувеличавао, књаз Никола је почео да је озбиљније схвата. Чак је помишљао да би „проглас“ краљевине могао бити довољан разлог за раскидање савезничких односа. Особито тежак утисак на књаза Николу произвела је вијест да је скупштински одбор подржао поступак војске. Видио је у томе измјену циљева рата: мјесто ослобођења српског народа — војевање за краљевску титулу књаза Милана. Увиђао је да би то могло и знатно продужити рат. Такав рат, који би се превасходно водио за интересе српске династије, не би за Црну Гору имао никаквог

⁴⁰ ДМЦ, ПС, Јонин — Новикову, 19/31. VIII 1876; С. Радоњић — Ј. Ристићу, 18/30. VIII 1876, Записи VI (1936), 43—44.

⁴¹ ДМЦ, ПС, Јонин — Новикову, 19/3. VIII 1876; Ј. Ристић — С. Радоњићу, 26. и 27. VIII/7. и 8. IX 1876, Записи VI (1930), 43.

⁴² *Записи Ј. Грујића*, III, 217—219.

⁴³ Д. Вуксан, „Легећи кор“, 7—8.

смисла, па би она од њега и одустала.⁴⁴ Осим тога проглашење краљевине задавало је Црној Гори и дипломатске компликације, јер је могло штетити њеним преговорима о миру са Турском. Најосновнији разлог за забринутост књаза Николе била је могућност да се српска краљевина и међународно призна. Она би, нормално, тежила да у себе укључи и Црну Гору, а то би била огромна опасност за политички опстанак Црне Горе и њене династије.⁴⁵

Уз посредовање руског конзула и чврсте гаранције руске владе да „проглас“ краљевине неће бити признат, књаз Никола је прешао преко овог неповољног догађаја и наставио савезничке односе са Србијом.⁴⁶

Пошто је савез био сачуван, књаз Никола је заступао на дипломатском пољу скоро идентичан став као и Србија, па је чак био спреман да, ради осигурања савезничких односа, понешто и жртвује. Прије свега није толико упорно инсистирао на војним успјесима Црне Горе нити је пред европском дипломатијом на основу тога захтијевао много више од поражене Србије. Ова промјена политике црногорског књаза изазвана је спољнополитичким околностима и упорним савјетима Русије да се не одваја од Србије.⁴⁷ Црногорског књаза је забрињавала политика Русије према Црној Гори јер је увиђао да она форсира Србију, као главно балканско ратиште, запостављајући Црну Гору, коју је одавно штитила. Због тога црногорски књаз почиње да лавира између Русије, у коју је почео да сумња, и Аустро-Угарске, која није била шкрта у обећањима ако он напусти Србију и Русију. Разочарана у Србију пред крај рата, Русија се поново окреће Црној Гори, рачунајући на њене војничке потенцијале.⁴⁸

Добрим дијелом под утицајем руске дипломатије, а имајући у виду међународне околности, у даљим преговорима око склапања примирја Србија и Црна Гора су наступале заједно, тражећи, у већини случајева, једна од друге сагласност за важније дипломатске потезе.⁴⁹

Русија се нарочито плашила да црногорски књаз не подлегне савјетима Аустро-Угарске и закључи сепаратни мир са Турском, прије но што то уради Србија. Русији је било изузетно важно да се ратно стање на Балкану на било који начин одржава, до момента када и она буде могла да објави рат Турској,

⁴⁴ ДМЦ, ПС, Јонин — Горчакову, 27. IX/9. X 1876.

⁴⁵ В. Ђорђевић, нав. дјело, 411.

⁴⁶ ДМЦ, ПС, Јонин — Горчакову, 27. IX/9. X 1876; Горчаков — Јонину, 24. IX/6. X 1876.

⁴⁷ ДМЦ, ПС, Нелидов — Јонину, 24. IX/6. X 1876.

⁴⁸ Записи, VI (1930), 43—46.

⁴⁹ Г. Вуковић, *Рат...*, 38, 45.

па тај смисао имају њени савјети црногорском књазу.⁵⁰ Свјестан да рјешење питања која су Србија и Црна Гора хтјеле ратом извојевати зависи много више од међународне констелације и подршке сила, него од војних успјеха, књаз је, прије свега, рачунао на Русију и њену заштиту црногорских интереса, па ју је, и да није хтио, морао слушати. Због тога је енергично одбио аустријско посредовање за закључење сепаратног мира и све понуде других великих сила које би ишле на штету Србије, чиме их је увјерио да је савез Црне Горе и Србије заиста, у том тешком моменту, немогуће разбити.⁵¹

Послије ултиматума Русије Турска је пристала на двомјесечно примирје, које је почињало 2. новембра 1876. Тиме су се знатно модификовали циљеви савезничких односа Србије и Црне Горе, јер је даља заједничка борба за ослобођење била доведена у питање, па је требало тражити нову основу савезништва. За то су постојале могућности: заједничко иступање на дипломатском пољу у преговорима за склапање мира и договори за заједничко припремање за случај продужења рата. Црногорски књаз је желио да се о свему томе споразумијева са српском владом и да од ње стално добија ближа обавјештења о могућностима даље сарадње.⁵² Одвећ заокупљена новим положајем у који је запала примирјем са Турском, српска влада није могла да се посвети испитивању могућности даљих односа са Црном Гором, па је тако настала ситуација у којој се није знало какви ће бити њихови савезнички односи и обавезе. Правац савезничких акција у току преговора о примирју и миру могуће је било одредити тек послје испитивања става великих сила, прије свега Русије, и тек пошто се добије њихова подршка црногорским и српским захтјевима.⁵³

Када се дознало за сазив конференције у Цариграду, која је требало да рјешава о миру између Црне Горе и Србије, с једне стране, и Турске, с друге, двије књажевине су настојале да усагласе своје захтјеве овом међународном скупу. Тада је српска влада поново дошла на идеју да од цариградске конференције тражи аутономију по народностима, као средство за умирење побуњених крајева. Црногорска влада се са тим није сагласила, пошто је сматрала да би се аутономијом Босне и Херцеговине омаловажили циљеви рата — њихово ослобођење и присаједињење Србији и Црној Гори. Осим тога, црногорска влада није вјеровала да се то може постићи преко дипломатије, која није била наклоњена Црној Гори, кад се већ није успјело

⁵⁰ ДМЦ, ПС, Горчаков — Јонину, 3/15. X и 10/22. X 1876.

⁵¹ Исто, Јонин — Горчакову, 4/16. и 5/17. X 1876.

⁵² С. Радоњић — Ј. Ристићу, 21. X/3. XI 1876.

⁵³ Ј. Ристић — С. Радоњићу, 5/17. XI 1876. и С. Радоњић — Ј. Ристићу, 8/20. XI 1876, Записи VI (1930), 109; ДМЦ, ПС, Јонин — Горчакову, 6/18. XI и Игњатијеву, 8/20. XI 1876.

путем рата, и да би то могло онемогућити настојање да се склопи мир, од кога је Црна Гора очекивала територијално проширење.⁵⁴

Пошто се конференција у Цариграду разишла, Порта је понудила 26. јануара 1877. Србији и Црној Гори склапање мира. Иако су настојале да се не разилазе у главним питањима, Србија и Црна Гора, због различитих положаја нијесу могле имати потпуно идентичан став према склапању мира. Србији су околности натурале склапање мира, а Црна Гора је, иако га је у начелу прихватала, одуговлачила са слањем преговарача у Цариград, јер се није могла нагодити са Турском око основе за преговоре о миру, пошто је Порта одбијала и помисао на територијално проширење књажевине. Било је спора и око мјеста за преговоре. Као и увијек, посредовала је руска дипломатија. Уз извјесно одуговлачење српска и црногорска влада ускладиле су своја гледишта о мјесту и начину вођења преговора о миру, па су црногорски делегати отпутовали са Цетиња у Цариград 11. фебруара 1877. Они су били инструкирани да се у преговорима у Цариграду у свему споразумијевају са српском делегацијом. Поштујући то, црногорска и српска делегација су заједнички иступале са захтјевом да се побољша положај хришћана у Босни и Херцеговини, али Црна Гора није пристајала на заједничко тражење ових двију покрајина. Поред тога што у добијање аутономије није вјеровала, прибојавала се да би то, ако би се постигло, била само прелазна фаза за прикључење Босне и Херцеговине Србији.⁵⁵

Плашећи се да ће се рат наставити, за шта Србија није била способна, српска влада није прихватила Портину понуду да се примирје продужи истовремено за Србију и Црну Гору, пошто црногорски делегати нијесу били стигли прије његовог истека. У том моменту појавила су се мања неслагања између српске и црногорске владе. Наиме, Србија је била принуђена да убрзано води преговоре о миру, а Црна Гора, пошто је била у бољем положају, тражила је да српски изасланици одуговлаче преговоре и да примирје траје све док се они буду водили. Тиме је књаз Никола хтио да обезбиједи могућност за продужење рата, заједно са Србијом, ако његови захтјеви не буду прихваћени у Цариграду. Србија је знала да без војне подршке Русије не може наставити рат, па је и без сагласности Црне Горе склопила мир са Турском 29. фебруара 1877. године. Када је дознао да се његова сагласност тражи само форме ради, црногорски књаз је пристао да се протокол о миру између Србије и Турске ратификује.

⁵⁴ Ј. Ристић — С. Радоњићу, 31. XII 1876/12. I 1877. и С. Радоњић — Ј. Ристићу, 31. XII 1876/12. I 1877, Записи VI (1930), 112; В. Ђорђевић, нав. дјело, 404.

⁵⁵ ДМЦ, ПС, Јонин — Горчакову, 27. IX/9. X 1876, бр. 36; Записи Ј. Грујића, III, 266—272; В. Чубриловић, *Босански устанак*, 239.

Јован Ристић је био свјестан да ће склапање мира бити неповољно примљено у Црној Гори, што је било разумљиво, јер је шкодило успјеху преговора које је водила у Цариграду. И у дијелу српске јавности склапање мира није било добро прихваћено.⁵⁶

Без обзира на то што је склапање мира између Србије и Турске тешко штетило црногорско-турским преговорима, црногорски преговарачи су били знатно упорнији од српских, па су не само тражили територијално проширење Црне Горе већ и уређење стања у Босни и Херцеговини. Када му је повјерљиво саопштено да ће Русија ускоро објавити рат Турској, црногорски књаз је наредис својим преговарачима да напусте Цариград, а убрзо потом, 29. априла 1877, поново позвао Црногорце на рат.⁵⁷

Престанком рата за Србију су нестале и уговорне обавезе са Црном Гором. Но, књаз Никола је стално истицао потребу да српска и црногорска влада редовно обавјештавају једна другу о замашнијим питањима уговорених односа. За њега је било од посебног интереса да дозна докле и каквим средствима Србија намјерава да подржи Црну Гору у њеном продуженом рату са Турском. Српска влада могла је само морално подржати Црну Гору, што није имало никакве практичне важности. Значило је то и крај борбеног савезништва Србије и Црне Горе, на шта су сви национални радници гледали као на основну претпоставку успјешног устаничког покрета.

Руско-турски рат и продужење црногорско-турског рата компликовали су ситуацију Србије, која се плашила да њима Аустро-Угарска не буде изазвана да упадне у књажевину.⁵⁸

Пошто није било реалне основе за савезничке односе, управо од закључења мира између Србије и Турске, није било никаквих службених односа између Црне Горе и Србије.

Ново црногорско ратовање врло емотивно је доживљавано у српском јавном мњењу, јер је Црна Гора фигурирала као снага која није војнички окаљана. Блиставе црногорске побједи су опјеване и Црна Гора у српском јавном мњењу стајала је на идеалној висини.⁵⁹ Тражено је да и Србија поново ступи у рат и тако се солидарише са Црном Гором, тим прије што су се про-

⁵⁶ *Записи Ј. Грујића*, III, 273—284; Преписка између црногорске и српске владе од 14/26. I до 21. II/4. III 1877, *Записи XV (1936)*, 303—304, 362—364; *Записи XVI (1936)*, 38—41.

⁵⁷ ДМЦ, ПС, Јонин — Горчакову и Новикову, 16/28. II 1877; Нелидов — Шпајеру, 25. II/9. III 1877; Шпајер — Горчакову, 1/13, 7/19, 19/27. III 1877; Горчаков — Шпајеру, 30. III/11. IV 1877; Никола I, *Херцеговачки устанак*, Дио III, *Записи XIV (1935)*, 343—346.

⁵⁸ *Писма Ј. Ристића Ф. Христићу*, 245.

⁵⁹ М. Екмечић, *Устанак у Босни 1875—1878*, Сарајево 1960, 300.

носили гласови да ће Турска, ако уништи Црну Гору, напасти и Србију.⁶⁰

Црногорски књаз се ипак надао да ће Србија поново објавити рат Турској. Те варљиве наде биле су, дијелом, разлог што су појачане операције у Санџаку, које су протумачене као црногорска намјера да се успостави борбени додир са Србијом.⁶¹

Аустро-Угарска, која је Санџак била резервисала за себе, није никако дозвољавала да се успостави борбени додир српске и црногорске војске, па се енергично успротивила црногорским операцијама у Санџаку.⁶²

У моменту када је Србија поново заратила са Турском, црногорски књаз се налазио под Баром. Премда је глас о томе изазвао велико одушевљење у Црној Гори, књаз Никола се плашио да ће Србија у овом рату имати више среће него у претходном и да ће, користећи се измијењеним околностима, продријети у Санџак и заузети читаву област до црногорске границе. Пошто у овом поновљеном рату Србија и Црна Гора нијесу оперисале према уговору о савезу, књаз Никола је наредио војводи Миљану Вукову да дубоко продре у Санџак и заузме што више простора, како би онемогућио српску војску да те крајеве ослободи.⁶³ У овом новом рату Црна Гора и Србија су ратовале свака за себе и настојале да остваре што више сепаратних интереса. То је, поред императивних захтјева Монархије, био и разлог што није дошло до борбене сарадње српске и црногорске војске у Санџаку.

Када је рат прешао на дипломатско поље, гласови Србије и Црне Горе мало су уважавани. Захваљујући захтјевима Русије и војничкој слави Црне Горе, Турска је Санстефанским миром пристала да Црној Гори учини веће уступке него ли Србији.⁶⁴

Пошто је територијално приближавање Србије и Црне Горе било неприхватљиво за Аустро-Угарску, на Берлинском конгресу ће се ревидирати црногорске границе предвиђене миром у Сан Стефану, па ће Црна Гора и Србија морати улагати нове огромне напоре док не постигну заједничку границу.

Неприпремљене, Црна Гора и Србија су одмах по објави рата увидјеле да замашне планове морају сузити. Увидјело се

⁶⁰ М. Алимпић, *Живот и рад*, 644; *Застава*, бр. 90, 92, 96 за 1877.

⁶¹ Никола I, *Херцеговачки устанак*, Дио III, Записи XV (1936), 77; С. Гопчевић, *Црногорско-турски рат*, 244.

⁶² В. Ђорђевић, нав. дјело, 417; Никола I, *Херцеговачки устанак*, Дио III, Записи XV (1936), 274.

⁶³ ДМЦ, Мемоари Гавра Вуковића II, поглавље *Карађорђевићи у Црној Гори* (Објављено у *Побједи*, 30. IV и 1. и 2. V 1977).

⁶⁴ Н. П. Игнатјев, *Санџ-Стефано. Записки графа Н. П. Игнатјева с примечанијами А. А. Башмакова*, Исторический вестник, том 140, бр. 5, мај 1915, 402.

да је тешко остварљива идеја ослобођења српског народа и да се рат мора пребацити са тог широког поља на постизање мањих, засебних, интереса Србије и Црне Горе. Србија је у рату сматрана главним војно-политичким центром, а на Црну Гору се гледало као на споредан фактор, кадар да извојује битке које на дипломатском пољу нијесу имале особите важности. Пошто у Србији није био акутан проблем територијалног ширења као у Црној Гори, настале су разлике у гледању и на циљеве рата. Како се није могло дуже борити на плану општих интереса, нестало је и могућности за озбиљнију конкретну сарадњу Црне Горе и Србије. Ту сарадњу, поред тога, онемогућавале су и међународне околности а нарочито компликовани руско-аустријски односи.

Radoman JOVANOVIĆ

LA COOPERATION POLITICO-MILITAIRE DU MONTENEGRO ET DE LA
SERBIE AU COURS DE LA GUERRE TURCO-MONTENEGRINE
DE 1876—1878

R é s u m é

Pendant la crise d'Orient de 1875—1878, la Serbie et le Monténégro furent considérés, en tant qu'Etats, comme les principaux animateurs des mouvements de libération des peuples balkaniques. C'est par l'action conjointe des insurgés d'Herzégovine ou, plus généralement, des Balkans, et des armées serbe et monténégrine, qu'il fallait réaliser les objectifs majeurs des guerres de libération. Les deux Etats convinrent en 1876 de tous les aspects politiques et militaires de leur coopération et signèrent à cet effet un accord politique et une convention militaire. L'essentiel pour eux était de s'entendre sur leur vie politique de pays distincts et indépendants et de fixer leur future frontière. Pour éviter les désaccords sur la mise en oeuvre des documents qu'ils avaient conclus les deux gouvernements procédèrent à un échange d'attachés militaires spéciaux qui possédaient aussi des pouvoirs politiques. Les deux Etats conduisirent la guerre conformément à leurs accords et coordonnèrent, pour l'essentiel, toutes leurs actions. Pour atteindre à l'effet politique et moral souhaité, ils mirent sur pied une unité spéciale connue sous le nom de „Corps volant“, qui était composée de Monténégrins et, pour partie, de combattants du Sandžak, et qui luttait

dans le cadre de l'armée serbe. Cette unité dont l'importance morale fut incontestable, contribua à la coopération militaire et politique entre la Serbie et le Monténégro.

La Serbie et le Monténégro se montrèrent pour l'essentiel solidaires dans les démarches diplomatiques qui précédèrent la conclusion de l'armistice. La coopération militaire et politique qui marqua les guerres de libération de 1876—1878, devait avoir une grande signification pour la collaboration entre la Serbie et le Monténégro auxquelles elle offrit la possibilité d'entrevoir leurs initiatives communes dans des situations encore plus complexes.

